

SURONOVA OMADOY DILSHODBEK QIZI

Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Xorijiy tillar kafedrası o‘qituvchisi
Andijon, O‘zbekiston

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SUN’IY INTELLEKT DISKURSINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Iyun
2026

Annotatsiya: Maqolada ingliz va o‘zbek tillarida yaratilgan sun’iy intellekt (SI) diskursi — katta til modellari asosidagi chat-botlar javoblari — lingvopragmatik jihatdan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot korpusini ChatGPT, Gemini va Claude tizimlaridan bir xil so‘rovlar asosida olingan ingliz va o‘zbek tilidagi javoblar tashkil etadi. Nutq aktlari nazariyasi, Grays kooperativlik tamoyili va Braun–Levinsonning xushmuomalalik nazariyasi asosida SI nutqida assertiv aktlarning ustunligi, direktivlarning yumshatilgani, xedjlash vositalarining yuqori chastotasi, o‘zini ifodalash (self-reference) va diskursiv markerlarning shablonlashgan qo‘llanishi aniqlandi. O‘zbek tilidagi SI matnlarida ingliz tilidan kalkalangan pragmatik formulalar ("Ajoyib savol!", "Umid qilamanki, bu yordam beradi") va o‘zbek muloqot madaniyatiga xos hurmat shakllari o‘rtasidagi nomuvofiqlik kuzatildi. Natijalar tarjimashunoslik, chet tili o‘qitish va o‘zbek tilidagi SI tizimlarini takomillashtirish uchun ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt diskursi, lingvopragmatika, nutq akti, xushmuomalalik strategiyalari, xedjlash, deysis, diskursiv marker, pragmatik kalka, qiyosiy tahlil.

June
2026

Abstract: The article presents a contrastive linguopragmatic analysis of artificial intelligence (AI) discourse, understood as the responses of chatbots based on large language models, in English and Uzbek. The corpus consists of responses generated by ChatGPT, Gemini and Claude to identical prompts in both languages. Drawing on speech act theory, Grice’s Cooperative Principle and Brown and Levinson’s politeness theory, the study identifies the predominance of assertives, mitigated directives, a high frequency of hedging devices, specific patterns of self-reference and formulaic discourse markers. Uzbek AI texts display a mismatch between

pragmatic formulae calqued from English ("Ajoyib savol!", "Umid qilamanki, bu yordam beradi") and the norms of Uzbek communicative culture. The findings are relevant for translation studies, foreign language teaching and the development of Uzbek-language AI systems.

Keywords: AI discourse, linguopragmatics, speech act, politeness strategies, hedging, deixis, discourse marker, pragmatic calque, contrastive analysis.

Kirish. So'nggi yillarda katta til modellari (Large Language Models) asosida ishlaydigan suhbat tizimlari — ChatGPT, Gemini, Claude va boshqalar — ta'lim, ilm-fan, biznes va kundalik muloqotning ajralmas qismiga aylandi. Bu tizimlar yaratayotgan matnlar hajmi va ta'sir doirasi shu qadar kengki, ularni alohida diskurs turi — **sun'iy intellekt diskursi** sifatida o'rganish zarurati paydo bo'ldi. SI diskursi deganda biz inson so'rovi bilan tizim javobidan tashkil topgan, ma'lum kommunikativ maqsadga yo'naltirilgan va o'ziga xos lisoniy-pragmatik belgilarga ega matnlar majmuini tushunamiz.

SI diskursining pragmatik tabiati paradoksdir: bir tomondan, u kommunikativ niyatga ega bo'lmagan mashina tomonidan yaratiladi; ikkinchi tomondan, foydalanuvchi uni odatiy muloqot sherigining nutqi sifatida qabul qiladi. B. Rivz va K. Nass "media tenglamasi" konsepsiyasida odamlar kompyuterlarga ijtimoiy aktorlarga qanday munosabatda bo'lsa, xuddi shunday munosabatda bo'lishini ko'rsatgan [10; 11]. Demak, SI javobidagi xushmuomalalik, uzr so'rash, maqtash yoki rad etish foydalanuvchi tomonidan real pragmatik harakat sifatida talqin qilinadi.

Zamonaviy til modellari inson baholari asosidagi mustahkamlovchi o'qitish (RLHF) usulida "foydali, halol va zararsiz" javob berishga o'rgatiladi [9]. Aynan shu o'qitish jarayoni SI nutqida muayyan pragmatik odatlar — ehtiyotkorlik, xushmuomalalik, tuzilmaviylik va o'zini cheklash — shakllanishiga olib keladi. E. Bender va hammualliflar til modellari ma'noni tushunmasdan shakl kombinatsiyalarini takrorlashi xavfiga e'tibor qaratgan [3]; bu esa SI diskursidagi pragmatik birliklarning qanchalik shablonlashganini o'rganishni dolzarb qiladi.

Ingliz tilidagi SI diskursi xorijiy tadqiqotlarda muayyan darajada o'rganilgan bo'lsa-da (masalan, L. Klark va boshqalarning suhbat agentlari bilan muloqotni tadqiq etgan ishi [5]), o'zbek tilidagi SI matnlari lingvopragmatik nuqtai nazardan deyarli tadqiq qilinmagan. O'zbek tilshunosligida pragmalingvistika Sh. Safarov [12] va M. Hakimov [13] ishlarida nazariy asoslangan bo'lib, ularda o'zbek muloqot madaniyatiga xos hurmat, kamtarlik va bilvositalik tamoyillari alohida ta'kidlanadi. Biroq bu tamoyillar SI tomonidan qay darajada aks ettirilishi masalasi ochiq qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillaridagi SI diskursining lingvopragmatik xususiyatlarini qiyosiy aniqlash va o'zbek tilidagi SI nutqida ingliz tili pragmatik modellari ta'sirini baholashdir. Maqsaddan kelib chiqib quyidagi **vazifalar** belgilandi: 1) SI javoblarida nutq aktlari taqsimotini aniqlash; 2)

xushmuomalalik strategiyalari va xedjlash vositalarini tavsiflash; 3) shaxs deyksisi va o‘zini ifodalash usullarini qiyoslash; 4) diskursiv markerlar va pragmatik formulalarni aniqlash; 5) o‘zbek tilidagi SI matnlaridagi pragmatik kalkalarni tahlil qilish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot uchun maxsus qiyosiy korpus tuzildi. Korpusni uchta SI tizimi — ChatGPT, Gemini va Claude — tomonidan ingliz va o‘zbek tillarida yaratilgan javoblar tashkil etadi. Tizimlarga har ikki tilda mazmunan bir xil bo‘lgan so‘rovlar beriladi; o‘zbek tilidagi so‘rovlar ingliz tilidagilarning tarjimasi emas, balki o‘zbek foydalanuvchisi tabiiy tarzda beradigan savol shaklida tuzildi. So‘rovlar to‘rt kommunikativ vaziyatni qamrab oladi (1-jadval).

1-jadval. Tadqiqot korpusining tarkibi

Kommunikativ vaziyat	Ingliz tili (javoblar)	O‘zbek tili (javoblar)	Jami so‘z
Axborot so‘rash (tushuntirish)	30	30	≈ 21 000
Maslahat va tavsiya so‘rash	30	30	≈ 19 500
Xato ko‘rsatish / tuzatish talabi	30	30	≈ 12 000
Taqiqlangan yoki noaniq so‘rov (rad etish)	30	30	≈ 9 500
Jami	120	120	≈ 62 000

Tahlil birligi sifatida SI javobining butun matni hamda undagi pragmatik funksiyali elementlar olindi: nutq aktlari (J. Ostin [1], J. Syorl [2] tasnifi bo‘yicha), xushmuomalalik strategiyalari (P. Braun va S. Levinson [4], J. Lich [7]), xedjlar va boshqa metadiskursiv vositalar (K. Xayland [6; 8]), shaxs deyksisi, diskursiv markerlar va stereotip pragmatik formulalar.

Ishda qiyosiy-chog‘ishtirma, diskurs-tahlil, pragmatik tahlil va korpus-lingvistik usullardan foydalanildi. Miqdoriy tahlil AntConc dasturi [15] yordamida bajarildi: pragmatik markerlar chastotasi turli uzunlikdagi matnlarni qiyoslash imkonini berish uchun har 1000 so‘zga normallashtirildi. Nutq aktlari va xushmuomalalik strategiyalari ikki mustaqil kodlovchi tomonidan qo‘lda belgilanib, kelishmovchilik holatlari muhokama orqali hal qilindi. Grays kooperativlik tamoyili [14] maksimalari SI javoblarining informativligi va aniqligini baholash mezon sifatida qo‘llandi.

Tahlil va natijalar. 1. *Nutq aktlari taqsimoti.* Har ikki tildagi SI diskursida **assertiv** (reprezentativ) aktlar keskin ustunlik qiladi: tizim asosan ma’lumot beradi, tushuntiradi va tasdiqlaydi. Direktivlar ikkinchi o‘rinda turadi, biroq ular deyarli har doim tavsiya yoki taklif shaklida yumshatiladi. Ekspressiv aktlar (uzr so‘rash, minnatdorlik, maqto‘v) va komissiv aktlar ("yordam bera olaman", "tushuntirib beraman") esa javobning boshlanishi va yakunida joylashgan ramka vazifasini bajaradi (2-jadval).

2-jadval. SI javoblarida nutq aktlarining taqsimoti (%)

Nutq akti turi	Ingliz tili	O‘zbek tili
Assertivlar	61,4	64,8

Nutq akti turi	Ingliz tili	O'zbek tili
Direktivlar (tavsiya, taklif)	21,7	19,2
Ekspressivlar (uzr, maqtov, minnatdorlik)	9,3	8,1
Komissivlar (va'da, yordam taklifi)	7,6	7,9

Direktivlarning yumshatilishi ingliz tilida modal fe'llar va shart konstruksiyalari orqali amalga oshadi:

(1) *You might want to consider consulting a specialist.*

(2) *It could be helpful to review the second paragraph again.*

O'zbek tilida esa asosan shart maylining -sa qo'shimchasi, *tavsiya etiladi* tipidagi majhul nisbat shakllari va *maqsadga muvofiq* kabi baholovchi birliklar ishlatiladi:

(3) *Mutaxassis bilan maslahatlashsangiz, maqsadga muvofiq bo'lardi.*

(4) *Ikkinchi xatboshini qayta ko'rib chiqish tavsiya etiladi.*

2. *Xushmuomalalik strategiyalari.* SI diskursida Braun–Levinson tasnifidagi **salbiy xushmuomalalik** strategiyalari (suhbatdoshning erkinligiga daxl qilmaslik, bilvositalik, ehtiyotkorlik) ustunlik qiladi. Shu bilan birga, ijobiy xushmuomalalik ham faol qo'llanadi — foydalanuvchini maqtash va unga hamdardlik bildirish ko'rinishida: *Great question!, That's a really thoughtful idea, I understand how frustrating this can be.*

O'zbek tilidagi javoblarda xushmuomalalik grammatik darajada ham kodlanadi: tizim deyarli barcha holatlarda "**Siz**" olmoshi va II shaxs ko'plik shakllaridan (*bilasiz, ko'rsatdingiz*) foydalanadi. Bu o'zbek muloqot madaniyatida notanish suhbatdoshga hurmat normasiga mos keladi. Biroq ijobiy xushmuomalalik formulalari ko'pincha ingliz tilidan to'g'ridan-to'g'ri o'tkazilgan bo'lib chiqdi (Muhokama qismiga qarang).

3. *Xedjlash va epistemik modallik.* Xedjlar SI diskursining eng yuqori chastotali pragmatik vositasi hisoblanadi (3-jadval). Ingliz tilida *may, might, generally, typically, it's worth noting, it's important to remember* birliklari faol; o'zbek tilida esa *odatda, ehtimol, qoida tariqasida, shuni ta'kidlash joizki, -dir* yuklamasi va *bo'lishi mumkin* konstruksiyasi keng qo'llanadi.

3-jadval. Pragmatik vositalar chastotasi (har 1000 so'zga)

Pragmatik vosita	Ingliz tili	O'zbek tili
Xedjlar (epistemik yumshatuvchilar)	18,6	14,2
O'zini ifodalash (I / men, men-shakllari)	7,9	3,4
Suhbatdoshga murojaat (you / Siz)	24,1	16,7
Diskursiv strukturalovchi markerlar	9,8	11,3
Kirish va yakun formulalari	3,2	3,5
Uzr so'rash birliklari	1,4	1,6

Ingliz tilida xedjlarning yuqoriroq chastotasi mazkur tildagi akademik va professional matnlar an'anasi bilan bog'liq: K. Xayland ko'rsatganidek, ingliz ilmiy nutqida xedjlash muallifning ehtiyotkorligi va o'quvchiga hurmat belgisidir [8].

O'zbek tilidagi SI matnlarida esa xedjlar kamroq bo'lsa-da, ularning bir qismi ingliz tilidagi qolipning so'zma-so'z tarjimasidir: *It's worth noting that...* → *Shuni ta'kidlash joizki...*

4. *Shaxs deyksisi va o'zini ifodalash.* Ingliz tilidagi SI javoblarida *I* olmoshi tez-tez ishlatiladi va tizim o'zini alohida sub'yekt sifatida taqdim etadi: *I can help you with that, I don't have access to real-time data, As an AI, I don't have personal opinions.* O'zbek tilida esa shaxs fe'l qo'shimchalari orqali ifodalanganligi (pro-drop xususiyati) sababli *men* olmoshi kamdan-kam qo'llanadi: *Yordam bera olaman, Buni tushuntirib beraman.* Natijada o'zbek tilidagi SI nutqida "men"ning ko'rinishi kamayadi, bu esa matnni tabiiyroq qiladi. Shu bilan birga, *Men sun'iy intellekt sifatida...* kabi konstruksiyalar ingliz tilidagi *As an AI...* formulasining kalkasi sifatida saqlanib qolgan.

5. *Diskursiv markerlar va pragmatik formulalar.* SI javoblari barqaror kompozitsion sxemaga ega: kirish formulasi → tuzilgan asosiy qism (ro'yxatlar, sarlavhalar) → xulosa → yordam taklifi. Bu sxemaning har bir bosqichi stereotip birliklar bilan belgilanadi (4-jadval).

4-jadval. SI diskursidagi stereotip pragmatik formulalar

Funksiya	Ingliz tili	O'zbek tili
Kirish / rozilik	Certainly! / Of course! / Sure!	Albatta! / Mamnuniyat bilan!
Maqtov	Great question!	Ajoyib savol! / Juda yaxshi savol!
Tuzilish	Here's a breakdown... / Let's dive in	Quyida batafsil... / Keling, ko'rib chiqamiz
Xulosa	In summary / Overall	Xulosa qilib aytganda / Umuman olganda
Uzr	I apologize for the confusion	Chalkashlik uchun uzr so'rayman
Yakun	I hope this helps! Let me know if...	Umid qilamanki, bu yordam beradi! Savollaringiz bo'lsa...

6. *Rad etish strategiyalari.* Taqiqlangan yoki noaniq so'rovlarga javobda SI to'g'ridan-to'g'ri rad etishdan qochadi va murakkab yumshatish zanjiridan foydalanadi: uzr → cheklovni bildirish → sabab → muqobil taklif. Masalan:

(5) *I'm sorry, but I can't help with that. However, I'd be happy to...*

(6) *Kechirasiz, bu borada yordam bera olmayman. Biroq Sizga ... bo'yicha ma'lumot berishim mumkin.*

Bu zanjir ikkala tilda deyarli bir xil tuzilishga ega, ya'ni rad etish strategiyasi tilga emas, balki modelni o'qitish tamoyillariga bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Muhokama. Olingan natijalar SI diskursini **gibrid pragmatik tizim** sifatida tavsiflash imkonini beradi: unda o'qitish jarayonida shakllangan universal pragmatik qoliplar muayyan tilning grammatik va madaniy imkoniyatlari bilan kesishadi.

Birinchidan, Grays kooperativlik tamoyili nuqtai nazaridan SI diskursi **sifat maksimasini** ("yolg'on gapirma, dalilsiz gapirma") xedjlash orqali ta'minlashga

intiladi, biroq **miqdor maksimasini** tez-tez buzadi: javoblar ko'pincha so'ralganidan uzunroq, takroriy xulosalar va ortiqcha ogohlantirishlar bilan to'ldirilgan bo'ladi. **Usul maksimasi** esa ro'yxatlar va sarlavhalar orqali ortiqcha darajada ta'minlanadi, bu ba'zan og'zaki muloqot uchun g'ayritabiiy "hisobot uslubi"ni yuzaga keltiradi.

Ikkinchidan, xushmuomalalik jihatidan SI diskursi Braun–Levinson modelidagi "yuzga tahdid soluvchi harakatlar"ni (FTA) yumshatishga maksimal darajada yo'naltirilgan. Biroq bu yumshatish ko'pincha **pragmatik inflyatsiyaga** olib keladi: har qanday savolga "ajoyib savol" deb baho berilishi maqtovning pragmatik qiymatini pasaytiradi. Ingliz tili foydalanuvchilari orasida bu hodisa allaqachon sezilarli darajada tanqid qilinmoqda, o'zbek tilida esa ushbu formulalar qo'shimcha ravishda g'ayritabiiy yangraydi.

Uchinchidan, tadqiqotning eng muhim natijasi — o'zbek tilidagi SI matnlarida **pragmatik kalkalarning** mavjudligidir. *Ajoyib savol!*, *Umid qilamanki, bu yordam beradi!*, *Keling, sho'ng'ymiz* kabi birliklar grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, o'zbek muloqot normasida odatiy emas. O'zbek madaniyatida suhbatdoshga hurmat ko'proq bilvosita — murojaat shakllari, *iltimos*, *marhamat*, *-ib bersangiz* kabi vositalar orqali ifodalanadi; ochiq maqtov esa notanish kishilar muloqotida kamroq qo'llanadi [12; 13]. Demak, o'zbek tilidagi SI nutqi grammatik darajada milliy normaga (Siz-shakllar, pro-drop) moslashgan, lekin diskursiv-pragmatik darajada ingliz tili modellarini takrorlaydi. Bu holatni til modellari o'quv ma'lumotlarida ingliz tilidagi matnlarning ustunligi bilan izohlash mumkin.

To'rtinchidan, o'zini ifodalash masalasi SI diskursining falsafiy-pragmatik muammosi bilan bog'liq. Ingliz tilidagi *I* olmoshining faol qo'llanishi tizimni muloqot sub'yekti sifatida ko'rsatadi, shu bilan birga *As an AI, I don't have feelings* kabi disklaymerlar bu sub'yektlilikni inkor etadi. N. Feyrklou tanqidiy diskurs tahlili nuqtai nazaridan bunday qarama-qarshilik diskursda kuch va mas'uliyat munosabatlarini qayta taqsimlash vositasi sifatida talqin qilinishi mumkin [16]. O'zbek tilida pro-drop xususiyati bu ziddiyatni grammatik darajada yumshatadi.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud: korpus hajmi nisbatan kichik, SI tizimlari esa tez yangilanib turadi, shuning uchun natijalar muayyan davrdagi model versiyalarini aks ettiradi. Kelgusida korpusni kengaytirish, rus tilini ham qo'shgan holda uch tilli qiyoslash hamda o'zbek foydalanuvchilarining SI javoblarini qanday idrok etishini so'rovnomalar orqali o'rganish maqsadga muvofiq.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Ingliz va o'zbek tillaridagi SI diskursi assertiv aktlar ustunligi, yumshatilgan direktivlar va ramka vazifasini bajaruvchi ekspressiv hamda komissiv aktlar bilan tavsiflanadi.

2. SI nutqida salbiy xushmuomalalik strategiyalari va xedjlash yetakchi o'rin tutadi; ingliz tilida xedjlar chastotasi o'zbek tiliga nisbatan yuqoriroq.

3. O'zbek tilining grammatik xususiyatlari (Siz-shakllari, pro-drop) SI nutqini milliy muloqot normasiga qisman yaqinlashtiradi, xususan, o'zini ifodalash kamroq

ko'zga tashlanadi.

4. O'zbek tilidagi SI matnlarida kirish, maqto'v va yakun formulalari ingliz tilidan kalkalangan bo'lib, ular o'zbek diskursiv an'anasiga to'liq mos kelmaydi. Bu hodisani "pragmatik kalka" deb nomlash taklif etiladi.

5. Natijalar o'zbek tilidagi SI tizimlarini ishlab chiqishda milliy pragmatik normalarni hisobga olish, tarjimonlar va chet tili o'qituvchilarini tayyorlashda SI matnlarining pragmatik xususiyatlarini tanqidiy tahlil qilishga o'rgatish zarurligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 168 p.
2. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
3. Bender E.M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? // Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21). – 2021. – P. 610–623.
4. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
5. Clark L., Pantidi N., Cooney O. et al. What Makes a Good Conversation? Challenges in Designing Truly Conversational Agents // Proceedings of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems. – 2019. – Paper 475.
6. Hyland K. Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing. – London: Continuum, 2005. – 230 p.
7. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
8. Hyland K. Hedging in Scientific Research Articles. – Amsterdam: John Benjamins, 1998. – 308 p.
9. Ouyang L., Wu J., Jiang X. et al. Training Language Models to Follow Instructions with Human Feedback // Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS). – 2022. – Vol. 35.
10. Reeves B., Nass C. The Media Equation: How People Treat Computers, Television, and New Media Like Real People and Places. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 305 p.
11. Nass C., Moon Y. Machines and Mindlessness: Social Responses to Computers // Journal of Social Issues. – 2000. – Vol. 56, No. 1. – P. 81–103.
12. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 300 b.
13. Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 176 b.
14. Grice H.P. Logic and Conversation // Cole P., Morgan J.L. (eds.) Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
15. Anthony L. AntConc (Version 4) [Computer Software]. – Tokyo: Waseda University. – URL: <https://www.laurenceanthony.net/software>
16. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. – London: Longman, 1995. – 265 p.